

Monika Bajka, Marek Florek

Nowe dane do badań nad cmentarzami wczesnośredniowiecznego Sandomierza

New data on the study of the Early Medieval cemeteries in Sandomierz

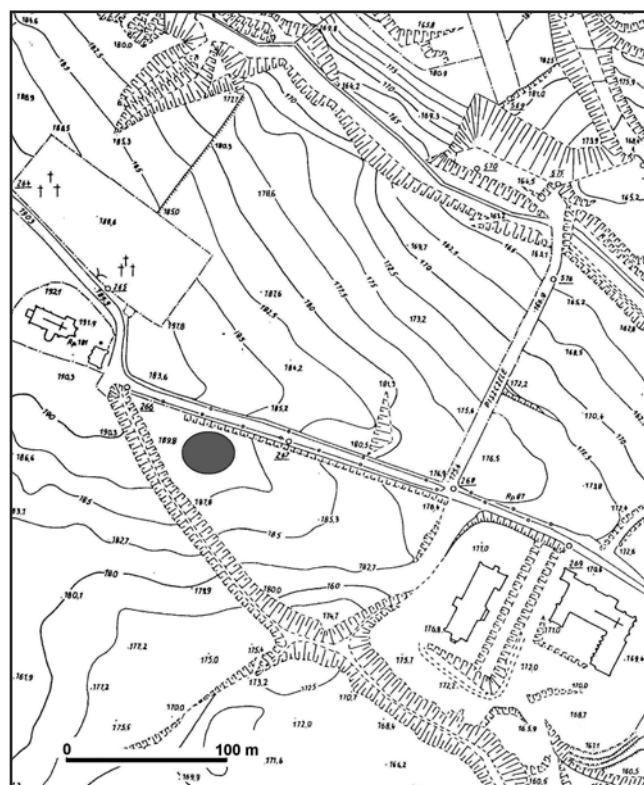
The authors describe in the article the recent discovery of three graves from the Early Middle Ages (11th – first half of 12th century), which can be regarded as evidence of the existence of another non-church cemetery dated to the eleventh century in Sandomierz, or – because of its proximity to two other cemeteries located on Old Town Hill, all of them might be treated as one big cemetery (a cemetery area) with the graves located in several different size clusters, separated by areas devoid of burials. In the final part of the article there are some general considerations on the topography of early medieval Sandomierz.

KEY WORDS: Early Middle Ages, Sandomierz, inhumation cemetery, non-church cemetery

WSTĘP

W październiku 2010 roku, na działce usytuowanej u zbiegu ulicy Staromiejskiej i Wąwozu Królowej Jadwigi (ul. Staromiejska 9), w pobliżu kościoła św. Pawła w Sandomierzu (ryc. 1), w związku z planowaną rozbudową stojącego na niej domu, przeprowadzono badania sondażowe¹. W wykonanym wykopie krzyżowym, o powierzchni 35 m², zarejestrowano szereg obiektów, stanowiących pozostałości półziemianek i jam o różnych funkcjach gospodarczych, w tym piwniczek, najczęściej wtórnie wykorzystywanych jako jamy śmietnikowe. Na podstawie znalezionych w nich fragmentów naczyń, większość odkrytych obiektów można datować na okres między drugą połową XII wieku a końcem wieku XIII, część zaś na późne średniowiecze i czasy nowożytne. Znaleziono również, jednak wyłącznie na złożu wtórnym, w wypełniskach obiektów młodszych, fragmenty naczyń z XI – pierwszej połowy XII wieku, a także podobnie datowany kabłączek skroniowy (M. Bajka, A. Jączek, M. Jączek 2010; A. Jączek 2011). Obiekty te stanowią północno-zachodnią część osady otwartej na Wzgórzu Staromiejskim, w obrębie której ok. 1226 roku nastąpiła lokacja pierwszej gminy miejskiej na terenie Sandomierza, zaś po relokacji miasta i jego przeniesieniu na obecne miejsce, będącej jego przedmieściem, w źródłach określanym jako Stare Miasto, Przedmieście Krakowskie lub Przedmieście św. Pawła (por. A. Buko 1998, s. 55–56; M. Florek 2005, s. 28, 35, 44; tam dalsza literatura). Już po zakończeniu badań, podczas prac ziemnych na tej samej działce, odkryty został przypadkowo pochówek szkieletowy (grób 1). W trakcie zabezpiecza-

nia i dokumentowania obiektu stwierdzono, że w odległości ok. 0,3 m na północ od niego znajduje się kolejny pochówek (grób 2), którego jednak wówczas nie eksplorowano. Obiekt

Ryc. 1. Sandomierz, ul. Staromiejska 9. Lokalizacja miejsca badań i nadzorów (rys. M. Florek)

Abb. 1. Sandomierz, ul. Staromiejska 9. Lokalisierung der Fundstelle und der Aufsichtsarbeiten (Zeichn. M. Florek)

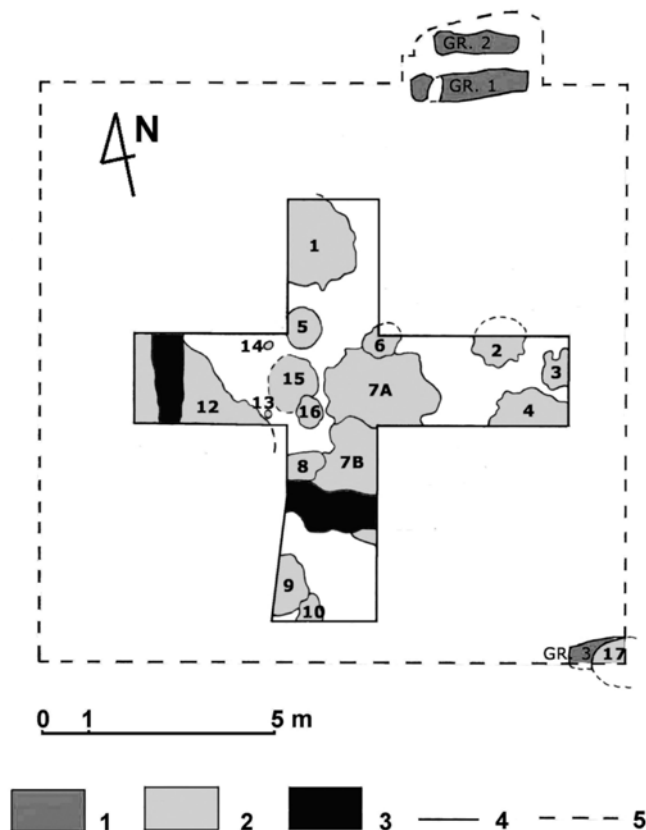
¹ Badania prowadzili Monika Bajka, Anna Jączek i Marcin Jączek; dokumentacja z badań znajduje się w archiwum Delegatury w Sandomierzu Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków. Ta część miasta w ewidencji konserwatorskiej oznaczona jest jako Sandomierz, stan. 7 (AZP 89-73/2) – por. M. Florek 1995, ryc. 6; 2005, s. 71–72 i ryc. 31).

ten został przebadany dopiero w marcu 2011 roku, przy okazji nadzorów archeologicznych nad prowadzonymi pracami ziemnymi. Wtedy też zadokumentowano kolejny, trzeci już pochówek (grób 3), przecinającą go jamę zawierającą w wypełnisku fragmenty naczyń wczesnośredniowiecznych, a także uzyskano informacje o co najmniej jeszcze jednym, niestety już zniszczonym grobie, jaki znajdował na działce² (ryc. 2).

Przedmiotem niniejszego opracowania są groby wczesnośredniowieczne zadokumentowane na ulicy Staromiejskiej w październiku 2010 i marcu 2011 roku.

Ryc. 2. Sandomierz, ul. Staromiejska 9. Plan zbiorczy obiektów zarejestrowanych w październiku 2010 i marcu 2011 roku. Oznaczenia: 1 – groby wczesnośredniowieczne; 2 – obiekty osadowe średniowieczne i nowożytnie; 3 – wkopy współczesne; 4 – granica wykopu sondażowego z października 2010 roku; 5 – granica terenu objętego nadzorem archeologicznym (rys. M. Bajka)

Abb. 2. Sandomierz, ul. Staromiejska 9. Gesamtplan der im Oktober 2010 und März 2011 registrierten Objekte. Bezeichnungen: 1 – frühmittelalterliche Gräber; 2 – mittelalterliche und neuzeitliche Siedlungsobjekte; 3 – gegenwärtige Störungen; 4 – Grenze der Sondagen vom Oktober 2010; 5 – Grenze des archäologisch beaufsichtigtes Gebietes (Zeichn. M. Bajka)

MATERIAŁY

Grób 1 (ryc. 3)

Grób znajdował się ok. 2 m na północ od wykopu sondażowego, wykonanego w październiku 2010 roku w miejscu planowanej rozbudowy, stojącego na działce u zbiegu ulicy Staromiejskiej i Wąwozu Królowej Jadwigi, domu. Jego zachodnia część, w tym miejsce, gdzie znajdowała się czaszka zmarłego, została częściowo zniszczona podczas prac ziemnych. Zarys jamy grobowej zarejestrowano na głębokości 0,95–1,00 m poniżej współczesnego poziomu terenu. Miała ona kształt zbliżony do prostokąta o wymiarach ok. 2,50×0,60–0,70 m, dłuższym bokiem usytuowanego wzdłuż osi wschód – zachód, z niewielkim odchyleniem (ok. 12°) w stronę NW–SE. Na płaskim dnie jamy grobowej, na głębokości 1,10–1,15 m, znajdował się masywny szkielet mężczyzny zmarłego w wieku ok. 45–50 lat (*Maturus*)³, ułożony w pozycji wyprostowanej, na plecach, z rękami wyciągniętymi wzdłuż tułowia, z głową od strony zachodniej. Przy szkielecie nie znaleziono żadnych przedmiotów. Węższe od zarysu jamy grobowej, prostokątne zaciemnienie ciągnące się przez jej całą głębokość oraz widoczna przy jej północnej ścianie smuga zbutwiałego drewna szerokości 2–4 cm sugerują, że zmarły pochowany był w czymś w rodzaju trumny – ciało spoczywało na desce (deskach), deskami obłożone było również z boków i od góry.

Grób 2 (ryc. 4)

Zarys jamy grobowej oraz kości czaszki, uszkodzonej przez korzenie drzew, zarejestrowano już na głębokości ok. 0,60 m. Jama grobowa miała kształt wydłużony, zbliżony do prostokąta o długości ok. 1,85 m i szerokości od ok. 0,35 m w partii wschodniej, do ok. 0,60 m w części środkowej i zachodniej, dłuższym bokiem zorientowanego w przybliżeniu wzdłuż osi wschód – zachód, z niewielkim odchyleniem w stronę NW–SE, podobnie jak w przypadku grobu 1. Płaskie dno jamy znajdowało się na głębokości 0,85 m. Na dnie jamy grobowej spoczywał szkielet kobiety zmarłej w wieku ok. 50 lat (*Maturus*), w pozycji wyprostowanej, na plecach, z głową od strony zachodniej, z rękoma wyciągniętymi wzdłuż ciała. Po obu stronach czaszki, na wysokości skroni, znajdowały się dwa, nieco różniące się wielkością, kabłączki skroniowe (ryc. 4: 1, 2). Natomiast przy kościach lewej dłoni zmarłej odkryto zniszczony, skorodowany i złamany na 3 części nożyk żelazny, zapewne pierwotnie zawieszony u pasa (ryc. 4: 3). Nie zaobserwowano wyraźnych śladów trumny bądź zabezpieczenia ciała w jamie grobowej deskami, lecz biorąc pod uwagę charakter wypełniska jamy grobowej, ich istnienia nie można jednoznacznie wykluczyć.

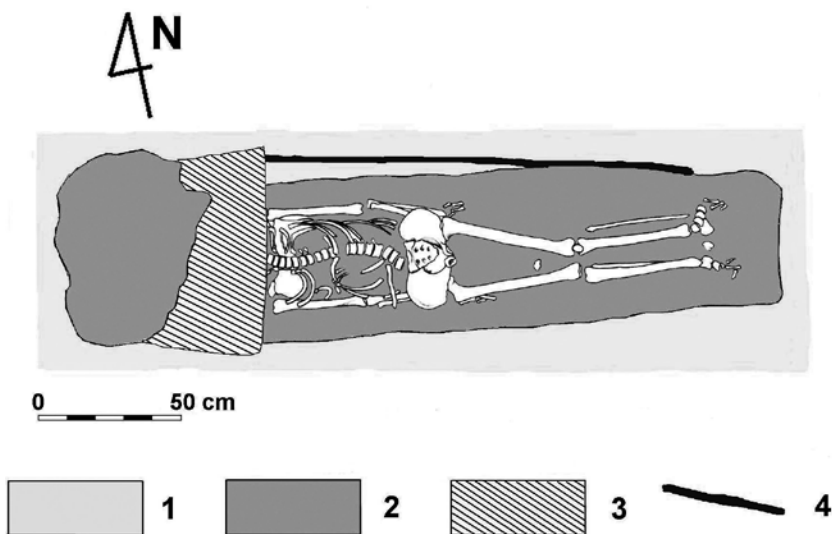
Wyposażenie: 1. Kabłączek skroniowy (ryc. 5: 1) – znaleziony po lewej stronie czaszki kształtu owalnego, wymiary: 1,9×2,7 cm (średnice wewnętrzne), wykonany z okrągłego w przekroju drutu brązowego o średnicy ok. 3,5 mm, platerowany srebrem; jeden koniec ścięty prosto, drugi płasko sklepiony i zwinięty w esowate uszko; uszko zdobione trzema podłużnymi kreskami. 2. Kabłączek skroniowy (ryc. 5: 2) – znaleziony z prawej strony czaszki (mniejszy), kształtu okrągłego, średnica wewnętrzna: 1,85 cm, wykonany z okrągłego w przekroju drutu brązowego o średnicy 4,0 mm, platerowany srebrem; jeden koniec ścięty płaski, drugi sklepiony i zwinięty w esowate uszko; uszko częściowo uszkodzone. 3. Nóż (ryc. 5: 3) – znaleziony

² Dokumentację grobów zarejestrowanych w trakcie nadzorów nad pracami ziemnymi wykonała M. Bajka (M. Bajka 2011a).

³ Analizy szkieletów wykonała dr hab. prof. UMCS Wanda Kozak-Zychman z Instytutu Archeologii UMCS w Lublinie – por. W. Kozak-Zychman, w niniejszym tomie.

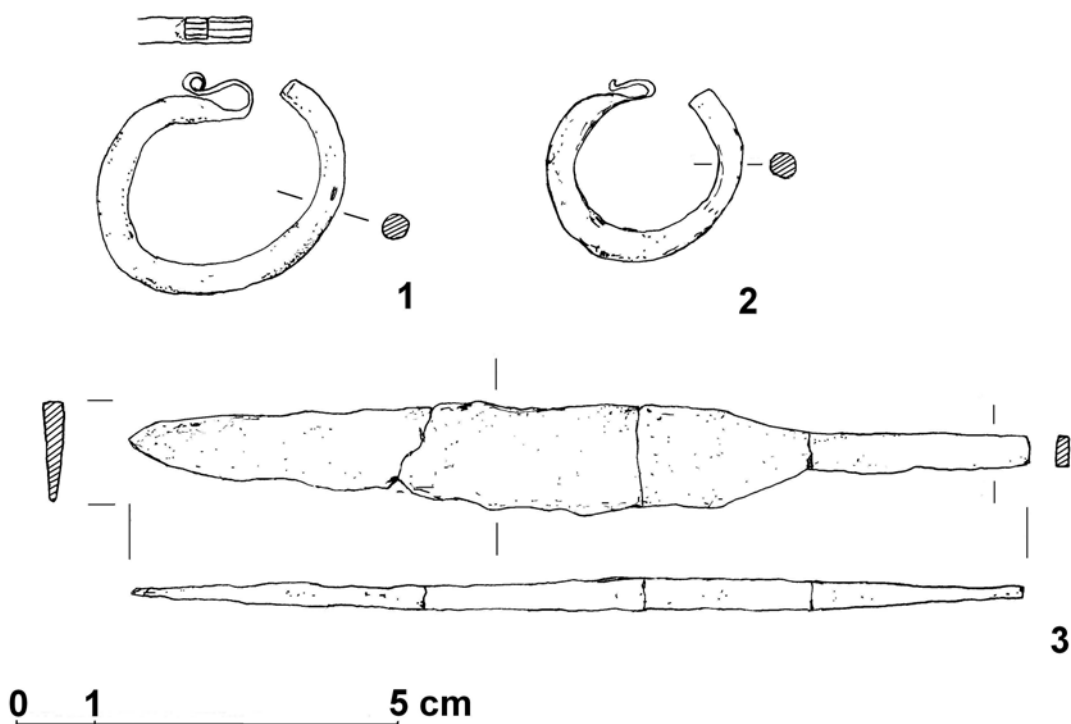
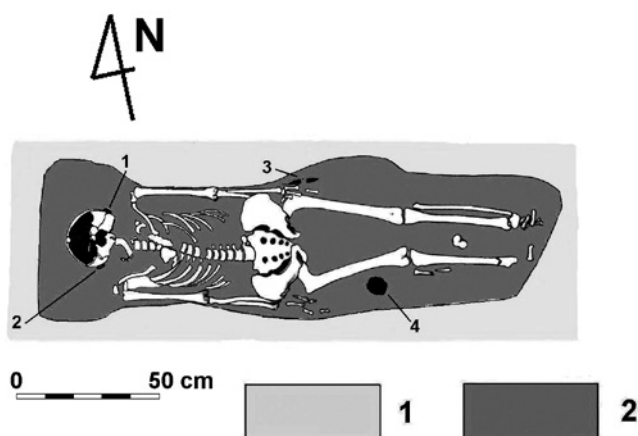
Ryc. 3. Sandomierz, ul. Staromiejska 9. Grób 1 – plan na poziomie szkieletu (głębokość 1,10–1,15 m). Oznaczenia: 1 – calec lessowy; 2 – szaro-brunatna ziemia na dnie wkopu grobowego; 3 – wkop współczesny; 4 – zbutwiałe drewno (rys. M. Bajka)

Abb. 3. Sandomierz, ul. Staromiejska 9. Grab 1 – Plan auf dem Skelettniveau (Tiefe 1,10–1,15 m). Bezeichnungen: 1 – anstehender Lößboden; 2 – grau-braune Erde am Boden einer Grabgrube; 3 – gegenwärtige Störung; 4 – verfaultes Holz (Zeichn. M. Bajka)

Ryc. 4. Sandomierz, ul. Staromiejska 9. Grób 2 – plan na poziomie szkieletu (głębokość 0,85 m). 1, 2 – kabłączki skroniowe, 3 – nóż. Oznaczenia: 1 – calec lessowy; 2 – szaro-brunatna ziemia na dnie wkopu grobowego (rys. M. Bajka)

Abb. 4. Sandomierz, ul. Staromiejska 9. Grab 2 – Plan uf dem Niveau des Skeletts (Tiefe 0,85 m). 1, 2 – Schläfenringe, 3 – Messer. Bezeichnungen: 1 – anstehender Lößboden; 2 – grau-braune Erde am Boden der Grabgrube (Zeichn. M. Bajka)

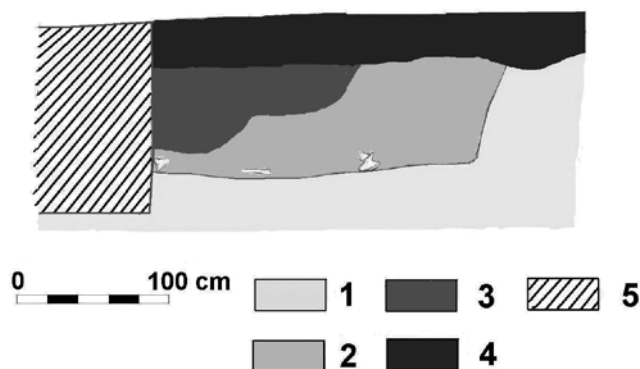
Ryc. 5. Sandomierz, ul. Staromiejska 9. Zabytki z grobu 2: 1, 2 – kabłączki skroniowe, posrebrzany brąz; 3 – nóż, żelazo (rys. M. Florek)

Abb. 5. Sandomierz, ul. Staromiejska 9. Funde aus dem Grab 2: 1, 2 – Schläfenringe, versilberte Bronze; 3 – Messer, Eisen (Zeichn. M. Florek)

obok lewej dłoni, z wąskim, prostokątnym trzpieniem do mocowania oprawy rękojeści; długość całkowita: 12 cm, w tym trzpień: 2,8 cm, maksymalna szerokość ostrza: 1,5 cm, grubość ostrza: ok. 0,4 cm.

Grób 3 (ryc. 6)

Grób ten – część jamy grobowej z czaszką i górną częścią szkieletu aż do miednicy – został znacznie zniszczony przez wykonany w marcu 2011 roku wkop budowlany, wcześniej zaś uszkodzony – co spowodowało częściowe przemieszczenie kości kończyn – przez

Ryc. 6. Sandomierz, ul. Staromiejska 9. Profil E-W grobu 3. Oznaczenia: 1 – calec lessowy; 2 – szaro-brunatna ziemia – wypełnisko wkopu grobowego; 3 – czarno-brunatna ziemia – wypełnisko obiektu 17 (jamy); 4 – współczesna warstwa próchniczna; 5 – wkop współczesny (rys. M. Bajka)

Abb. 6. Sandomierz, ul. Staromiejska 9. E-W Profil des Grabs 3. Bezeichnungen: 1 – gewachsener Lössboden; 2 – grau-braune Erde – Verfüllung der Grabgrube; 3 – schwarz-braune Erde – Verfüllung des Objekts 17 (Grube); 4 – gegenwärtige Humusschicht; 5 – gegenwärtige Störung (Zeichn. M. Bajka)

wkopaną weń owalną w planie jamę o głębokości sięgającej 0,90 m (obiekt 17), rozpoznaną tylko częściowo, w wypełnisku zawierającą ceramikę wczesnośredniowieczną (tabl. I, II). Zadokumentowano tylko fragment profilu grobu, tym niemniej dostarczył on wystarczających danych do jego rekonstrukcji. Strop jamy grobowej znajdował się na głębokości ok. 0,30–0,35 m, dno na głębokości ok. 1,00 m. Wkop grobowy o długości między 1,70 a 2,00 m i bliżej nieokreślonej szerokości miał kształt zbliżony do prostokąta, dłuższym bokiem zorientowanego w przybliżeniu wzdłuż osi wschód – zachód. Na podstawie zachowanych pozostałości szkieletu można przyjąć, że zmarły – dorosły mężczyzna w wieku ok. 30–35 lat (*Maturus*) – pochowany był w pozycji wyprostowanej, na wznak, z rękami wyciągniętymi wzdłuż ciała i z głową od strony zachodniej. Nie zaobserwowano śladów trumny bądź desek, mogących stanowić obstawę jamy grobowej, nie znaleziono również żadnych przedmiotów, które można by uznać za wyposażenie pochówku.

Poza opisanymi wyżej trzema grobami, w trakcie badań i nadzorów archeologicznych prowadzonych jesienią 2010 i wiosną 2011 roku, znaleziono pojedyncze kości ludzkie, w tym środkowe partie trzonów kości udowych dziecka w wieku *Infans II*, wskazujące na istnienie tu jeszcze co najmniej kilku innych pochówków, niestety zniszczonych w trakcie wcześniejszych prac ziemnych i budowlanych. Nie można wykluczyć, że odkryty w trakcie badań w 2010 roku w jednym z obiektów późnośredniowiecznych kabłączek skroniowy ze splecionych drucików srebrnych i brązowych (A. Jączek 2011, ryc. 4), pochodzi również z któregoś ze zniszczonych grobów. Fakt znajdowania w przeszłości kości ludzkich w tym rejonie odnotował zresztą już przed 1955 rokiem Aleksander Gardawski w swoim sprawozdaniu z badań powierzchniowych prowadzonych na terenie Sandomierza. Według uzyskanych przez niego wówczas informacji, z powodu częstego odkopywania kości ludzkich na posesjach usytuowanych na wschód od kościoła św. Pawła, a więc przy górnym odcinku obecnej ulicy Staromiejskiej, gdzie odkryto opisywane wyżej groby, miejsce to było nazywane nawet „cmentarzem Tatarów” (A. Gardawski 1955, s. 96).

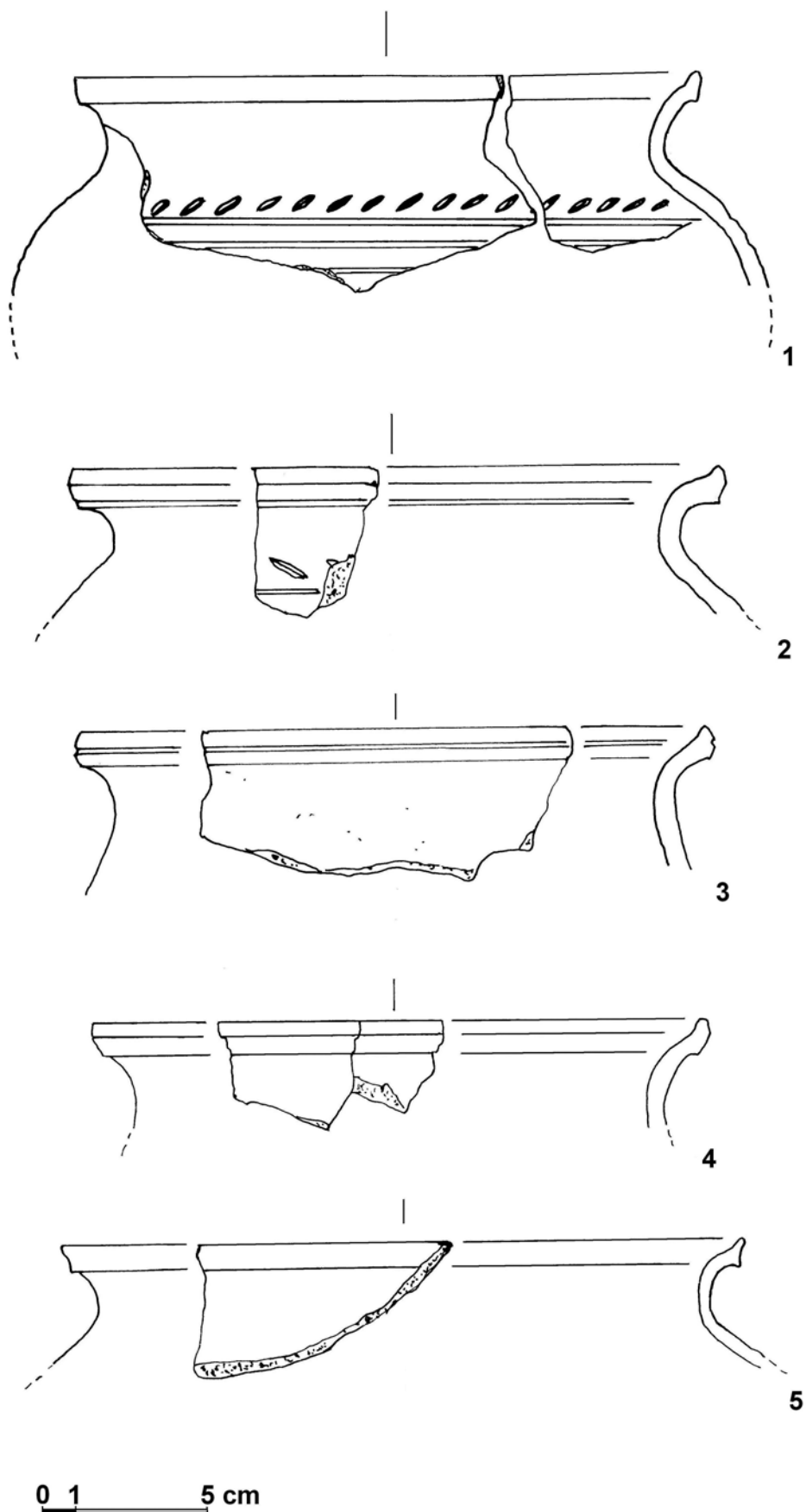
CHRONOLOGIA I INTERPRETACJA GROBÓW

Po odkryciu w 2010 roku dwóch pierwszych grobów (z których zbadany został tylko jeden – grób 1, bez wyposażenia), biorąc pod uwagę jego formę, orientację szkieletu i stan zachowania kości, przyjęto wstępnie trzy wariantowe hipotezy dotyczące ich chronologii i interpretacji (M. Bajka 2011b):

1. Są to pochówki wczesnośredniowieczne (najpewniej z XI–XII w.), odosobnione bądź stanowiące pozostałość cmentarza typu nieprzykościelnego; w tym ostatnim przypadku mogła być to peryferia cmentarza nieprzykościelnego znanego z odkryć przypadkowych, jakie miały miejsce na północny zachód od kościoła św. Pawła (Sandomierz stan. 45, por. M. Florek 2006a, s. 65–66; 2006b, s. 410–411; 2010a, s. 73–74).
2. Jest to pochówek średniowieczny bądź nowożytny, należący do cmentarza przykościelnego przy kościele św. Pawła, fundowanego w 1226 roku; wskazywałoby to, że pierwotnie cmentarz ten był znacznie większy, niż teren, jaki otoczono murem w wieku XVIII (por. M. Florek 2010a, s. 77; P. Sławiński 2010, s. 87).
3. Mamy tu do czynienia z pojedynczymi pochówkami osób zmarłych w szpitalu przy kościele św. Pawła; szpital ten, funkcjonujący co najmniej od XVI wieku do wieku XIX, jak

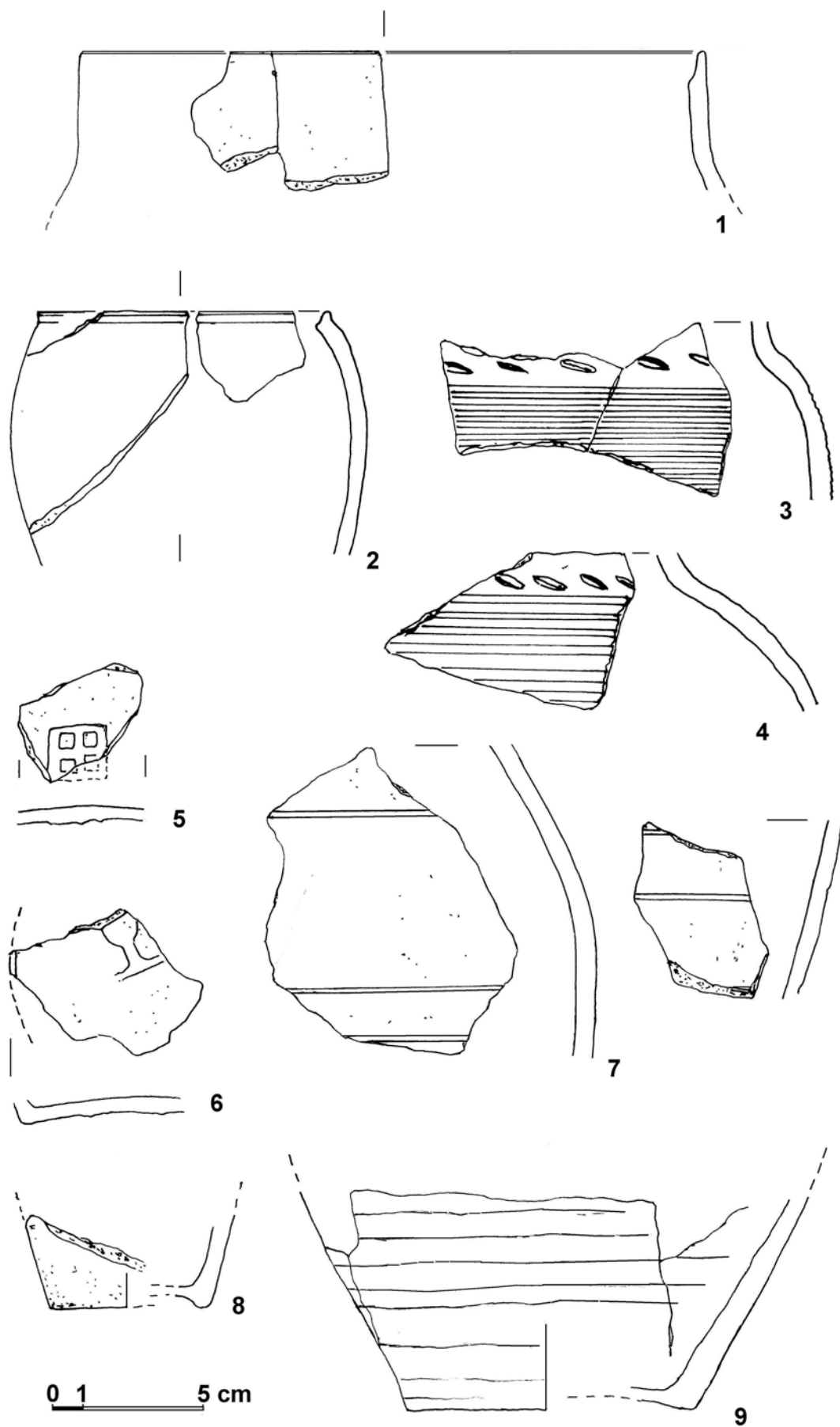
wskazują dokumenty pisane i najstarsze zachowane plany okolic kościoła św. Pawła, znajdował się właśnie na działce, gdzie odkryto grób (por. P. Sławiński 2010, s. 94–96); było zatem możliwe, że osoby w nim zmarłe z jakichś powodów zostały pochowane bezpośrednio obok niego, a nie na odległym o kilkadziesiąt metrów cmentarzu przykościelnym.

Zadokumentowanie w marcu 2011 roku kolejnych grobów, z których jeden posiadał wyposażenie w postaci noża i kabłączków, drugi zaś był przecięty przez wkopaną weń jamę z ceramiką wczesnośredniowieczną, pozwoliło na falsyfikację drugiej i trzeciej hipotezy. Nóż znaleziony w grobie 2 nie ma wartości datującej. Natomiast pochodzące z tego samego grobu kabłączki skroniowe reprezentują typ III wg klasyfikacji Krystyny Musianowicz (1949, s. 132–140) i odmianę B wg Hanny Kócki-Krenz (1972, s. 102), występującą powszechnie w XI i XII wieku, chociaż spotykaną jeszcze w grobach XIII-wiecznych (K. Musianowicz 1949, s. 201; H. Kócka-Krenz 1972, s. 104; 1993, s. 48–49). Podobny kabłączek skroniowy, lecz wykonany z drutu srebrnego, odkryto w Sandomierzu w grobie nr 135 na cmentarzu szkieletowym, badanym w latach 1928–1929 przez Józefa Żurowskiego (Sandomierz stan. 7), usytuowanym ok.

Tabl. I. Sandomierz, ul. Staromiejska 9. Ceramika z obiektu 17 (rys. M. Florek)

Taf. I. Sandomierz, ul. Staromiejska 9. Keramik aus dem Objekt 17 (Zeichn. M. Florek)

Tabl. II. Sandomierz, ul. Staromiejska 9. Ceramika z obiektu 17 (rys. M. Florek)

Taf. II. Sandomierz, ul. Staromiejska 9. Keramik aus dem Objekt 17 (Zeichn. M. Florek)

200 m na południowy wschód od opisywanych pochówków (J. Gąssowski 1969, s. 418, 421, ryc. 92d). Cmentarz ten funkcjonował od końca wieku X bądź początku następnego stulecia, do lat 80. XI wieku, a być może nawet do początku wieku XII (por. J. Gąssowski 1967, s. 207–208; 1969, s. 427–428; A. Buko 1998, s. 73–74, M. Florek 2005, s. 29; 2011a; 2011b).

Grób 3 nie posiadał wyposażenia, jednak fakt, że została weń wkopana jama o bliżej nieokreślonych funkcjach gospodarczych wskazuje, iż jest od niej starszy. W jej wypełnisku znaleziono kilkadziesiąt fragmentów naczyń wykonanych na kole techniką ślizgowo-taśmową, głównie z glin barwy szaro-/siwo-białej (II grupa surowcowa, wg A. Buko – 1981, s. 72), rzadziej barwy czerwono-brunatnej, wyjątkowo ciemnopomarańczowej (III i IV grupa surowcowa, wg A. Buko – 1981, s. 72–73), dość dobrze zaawansowanych technologicznie. Poza pospolitymi garnkami esowatymi o baniastych brzuścach, krótkich szyjkach i wywiniętych na zewnątrz wylewach, zdobionych rytymi poziomymi żłobkami, czasami połączonymi z ukośnymi nacięciami umieszczanymi na przejściu szyjki w brzusiec (tabl. I; II, 3, 4), wystąpiły fragmenty garnków z krótką, pionową szyjką oraz naczyń beczułkowatych, pozbawionych szyjki, o wylewach wywiniętych do wewnątrz (tabl. II, 1, 2). Na dnach dwóch naczyń znajdowały się znaki garncarskie: jeden w postaci krzyża wpisanego w kwadrat (tabl. II, 5), drugi, z powodu fragmentarycznego stanu zachowania, kształtu trudnego do zrekonstruowania (tabl. II: 6), natomiast

na dnie kolejnego naczynia zachowały się prawdopodobnie odciski tkaniny. Generalnie można je zaklasyfikować w obrębie V Rodziny Form Naczyń w systematyce ceramiki sandomierskiej Andrzeja Buko (1981, s. 153–154). Identyczna ceramika znana jest z wielu punktów Sandomierza i datowana na czasy między połową XII a drugą połową, bądź nawet końcem XIII wieku (por. A. Buko 1981, s. 203; J. Gąssowski 1969, s. 436–466). Z wieków XII (raczej jego drugiej połowy) i XIII pochodzi również większość obiektów osadowych, odkrytych w sąsiedztwie opisanych grobów w trakcie wspomnianych we wstępie badań ratowniczych w październiku 2010 roku.

Biorąc pod uwagę powyższe przesłanki, należy przyjąć, że groby 2 i 3, zapewne także grób 1 i prawdopodobnie inne, zniszczone zarówno jeszcze w średniowieczu, jak i podczas późniejszych prac budowlanych i ziemnych, prowadzonych na posesjach u zbiegu ulicy Staromiejskiej i Wąwozu Królowej Jadwigi, można datować na wiek XI, ewentualnie pierwszą połowę wieku XII. Ponieważ cmentarz przy kościele św. Pawła powstał po jego zbudowaniu i przeniesieniu do niego parafii, a więc najwcześniej w 1226 roku (por. M. Florek 2010, s. 77; tam wcześniejsza literatura), należy przyjąć, że opisywane groby stanowią część starszego cmentarza nieprzykościelnego, funkcjonującego w wieku XI, ewentualnie jeszcze w pierwszej połowie wieku XII.

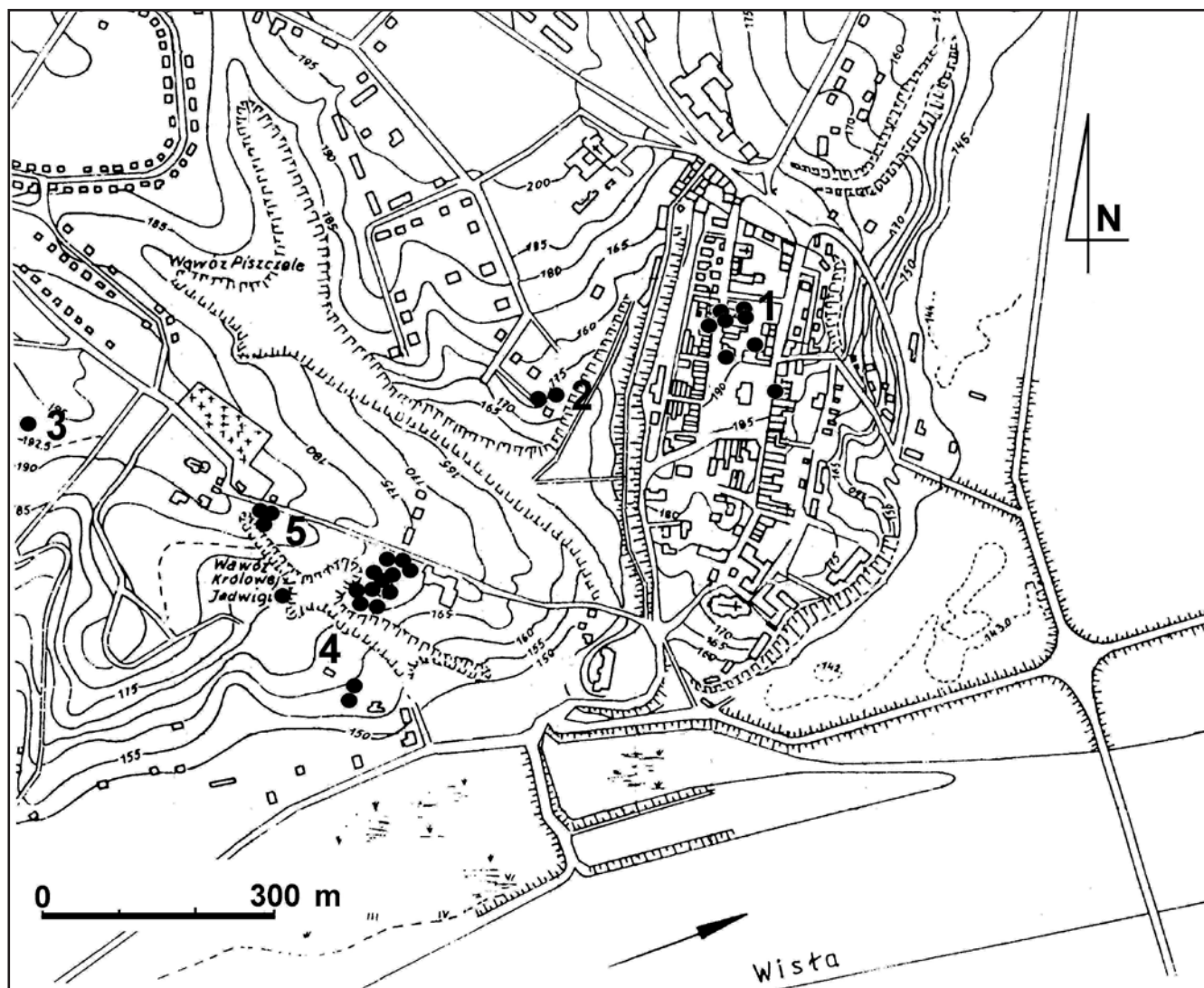
MIEJSCE CMENTARZA NIEPRZYKOŚCIELNEGO PRZY ZBIEGU WĄWOZU KRÓLOWEJ JADWIGI I UL. STAROMIEJSKIEJ W TOPOGRAFII WCZESNOŚREDNIOWIECZNEGO SANDOMIERZA

Dotychczasowe badania wskazują, że na terenie wczesno-średniowiecznej aglomeracji sandomierskiej, składającej się w XI i XII wieku z grodu i otaczających go, rozlokowanych na sąsiednich wzgórzach osad, funkcjonowało kilka nieprzykościelnych cmentarzy typu rzędowego, z których każdy mógł służyć mieszkańcom innej jej części (por. A. Buko 1998, s. 72–76; M. Florek 2006a, s. 65–66; 2006b, s. 410–411; 2011a, s. 29; 2011b). Pierwszy z nich, to cmentarz usytuowany między obecnymi ulicami Opatowską i Sokolnickiego, w rejonie obecnego tzw. Małego Rynku, obejmujący zapewne również północną część samego Rynku i partie przyległych parceli (ryc. 7: 1). Znały on wyłącznie z odkryć przypadkowych, dokonywanych przy okazji różnego rodzaju prac budowlanych i ziemnych. Jego pozostałościami są przede wszystkim: 1) dwa groby szkieletowe odkryte w 1979 roku; pierwszy w wykopie budowlanym usytuowanym ok. 15 m na północ od budynku Rynek 12, ze zmarłym w pozycji wyprostowanej, zorientowanym wzdłuż osi wschód – zachód, z głową od strony wschodniej, którego wyposażenie stanowiły dwa kabłączki skroniowe z brązu i przęślik gliniany; i drugi – odkryty w wykopie kanalizacyjnym na tyłach posesji Opatowska 8, z którego wydobyto wówczas tylko kilka pojedynczych kości i czaszkę, na której widoczne były ślady zielonkawej patyny wskazujące, że znajdowały się w tym miejscu kabłączki skroniowe (A. Buko 1993, s. 309); 2) grób odkryty w 2007 roku podczas wykonywania nowego przyłącza kanalizacyjnego w kamienicy Opatowska 8, z którego zachowały się tylko górne partie szkieletu, w tym czaszka, przy której znaleziono trzy kabłączki skroniowe: srebrny

i dwa brązowe, posrebrzane, puste w środku, zdobione karbowaniem (M. Florek 2007, s. 48).

Zapewne z cmentarzem tym należy również wiązać czaszkę pochodzącą ze zniszczonego grobu, znaną w 1968 roku podczas wzmocniania fundamentów pod południową elewacją kamienicy Rynek 11, następnie trzy groby szkieletowe bez wyposażenia odkryte w wykopach budowlanych: jeden w 1970 roku przy kamienicy Opatowska 5, i dwa kolejne, w 2008 roku, w wykopie na ulicy Opatowskiej, między kamienicami 8 i 9, a także kompletny szkielet osoby dorosłej, pochowanej w pozycji wyprostowanej, z głową od strony wschodniej, na której natrafiono na głębokości 1,60 m w wykopie w korytarzu kamienicy Rynek 19. Jest też możliwe, że także przynajmniej część pochówków znalezionych przy remoncie ratusza w połowie XIX wieku, o czym wspomina Melchior Buliński (1879, s. 12), może być związana z tym cmentarzem (por. S. Tabaczyński, A. Buko 1981, s. 126). Być może najdalszy, południowy zasięg tego cmentarza wyznacza częściowo zniszczony pochówek odsłonięty pod kamienicą Rynek 30. Ponieważ jednak w pobliżu znaleziono również drobne ułamki ceramiki neolitycznej i wyroby krzemienne, nie można wykluczyć, że był to grób późnoneolityczny, jakie również znane są z odkryć przypadkowych na Rynku i w jego sąsiedztwie (por. E. Gąssowska 1962; M. Florek 2007; M. Bajka 2010). Podobnie niejasna jest chronologia pochówków zadokumentowanych w 1998 roku w wykopie między kamienicami Rynek 31 i Rynek 3.

W świetle dotychczasowego rozpoznania tej części miasta, nawet uwzględniając wszystkie późniejsze zniszczenia, wyda-

Ryc. 7. Groby wczesnośredniowieczne (X/XI–XII w.) z cmentarzy nie przykościelnych na terenie Sandomierza. 1 – groby w rejonie Małego Rynku; 2 – groby na Wzgórzu Reformackim (Sandomierz stan. 40); 3 – grób na kulminacji Wzgórza Staromiejskiego (Sandomierz stan. 45); 4 – groby ze środkowej części Wzgórza Staromiejskiego, w tym na cmentarzu badanym przez J. Żurowskiego; 5 – groby z ul. Staromiejskiej 9 (rys. M. Florek)

Abb. 7. Frühmittelalterliche Gräber (10./11.–12. Jh.) aus den nicht kirchlichen Gräberfeldern in Sandomierz. 1 – Gräber im Bereich von „Mały Rynek“ (vom Kleinen Marktplatz); 2 – Gräber auf dem Hügel „Wzgórze Reformackie“ (Sandomierz, Fst. 40); 3 – Grab auf der Kulmination des Hügels „Wzgórze Staromiejskie“ (Sandomierz, Fst. 45); 4 – Gräber aus dem Mittelteil des Hügels „Wzgórze Staromiejskie“, darunter auf dem von J. Żurowski untersuchten Gräberfeld; 5 – Gräber in der Straße ul. Staromiejska 9 (Zeichn. M. Florek)

je się, że cmentarz na Wzgórzu Miejskim miał powierzchnię ok. 0,5–1,0 ha, zaś groby były stosunkowo rzadko rozmieszczone, miejscami jedynie tworząc niewielkie skupiska (np. w miejscu, gdzie obecnie stoi kamienica Opatowska 8). Czas jego użytkowania ograniczał się zapewne tylko do wieku XI, po czym został zastąpiony przez cmentarz przykościelny przy kościele św. Piotra.

Kolejny cmentarz rzędowy związany jest z osadą zwaną „Czwartek” na tzw. Wzgórzu Reformackim (ryc. 7: 2), gdzie później stanęły kościoły św. Wojciecha i św. Józefa (Sandomierz, stan. 40). Znajdował się on na cyplu między wąwozami Piszczela i Podwałe. Znamy z niego jedynie odkryte przypadkowo w 1981 roku dwa groby szkieletowe, bez wyposażenia (M. Florek 2005, s. 73). W jeden z tych grobów wkopane było palenisko (rodzaj zagłębionego w ziemię pieca), wyłożone ułamkami naczyń, które mogą być datowane między początkiem wieku

XII a połową wieku XIII. Pozwala to określić chronologię grobu, a zapewne całego cmentarza, na wiek XI, ewentualnie po początek wieku XII.

Trzeci cmentarz rzędowy znajdował się na kulminacji Wzgórza Świętopawelskiego, między obecnymi ulicami Staromiejską, Podgórze i Księcia Henryka Sandomierskiego (Sandomierz, stan. 45). On również znany jest właściwie jedynie ze znalezisk przypadkowych, w większości mających miejsce jeszcze w okresie międzywojennym, przy czym przez długi czas brak było nawet pewności, czy rzeczywiście jest to cmentarz wczesnośredniowieczny, a nie starszy, neolityczny (por. S. Tabaczyński, A. Buko 1981, s. 124; M. Florek 2005, s. 73–74). Dopiero w roku 2006, w trakcie badań sondażowych, mających poprzedzać budowę domu na jednej ze znajdujących się tam działek, natrafiono na pewny, co prawda mocno zniszczony przez późniejsze wkopy, pochówek wczesnośredniowieczny

(ryc. 7: 3). Grób ten, co stosunkowo rzadkie na cmentarzyskach rządowych, zorientowany był wzdłuż osi północny zachód – południowy wschód, przy czym głowa zmarłego (nie zachowana), złożonego w pozycji wyprostowanej, znajdowała się od strony północnej. Przy prawej nodze, na wysokości kości udowej znaleziono nóż żelazny, zaś przy stopach żelazne obręcze – okucia drewnianego wiaderka. Grób ten, przede wszystkim na podstawie wspomnianego wiaderka, można datować na okres między końcem X wieku a przełomem wieków XI i XII (M. Florek 2006a; 2006b).

Czwarty cmentarz rządowy (nieprzykościelny), jak się wydaje największy, a przynajmniej najlepiej rozpoznany, znajdował się w centralnej części Wzgórza Staromiejskiego, na wysokości Domu Księży Emerytów, między ulicami Staromiejską i ulicą Królowej Jadwigi (Sandomierz, stan. 7, 34, 38; ryc. 7: 4). Do odkrycia cmentarza doszło przypadkowo w 1928 roku przy okazji budowy Domu Księży Emerytów i jeszcze w tym samym roku Józef Żurowski rozpoczął jego badania, które kontynuował w roku następnym. Przebadano wówczas 173 groby wczesnośredniowieczne, a także 3 neolityczne oraz 2 z późnego średniowiecza (por. J. Gąsowski 1969, s. 399–434). Na bliżej nieokreśloną liczbę grobów natrafiono również podczas prowadzonej w tym samym czasie budowy budynku Liceum Katolickiego przy ulicy Królowej Jadwigi. Jednak z obawy przed wstrzymaniem prac nie powiadomiono o tym fakcie archeologów, a odkryte pochówki zostały zniszczone (A. Gardawski 1955, s. 96). Kolejny grób należący do tego cmentarzyska, odkryty przypadkowo w zachodnim zboczu Wąwozu Królowej Jadwigi, zadokumentował w 1971 roku Andrzej Buko. Ponieważ nie posiadał on wyposażenia, uznano go wówczas za pochówek późnośredniowieczny (por. M. Florek 2005, s. 73). W 2002 roku, przy niwelacji terenu pod boisko przy Liceum Katolickim zniszczona została kolejna grupa grobów, z których udało się zadokumentować tylko dwa: pochówek dziecka i pochówek osoby dorosłej, prawdopodobnie kobiety. Groby były pozbawione wyposażenia, jednak na podstawie przesłanek stratygraficznych należy przypuszczać, że oba pochodzą z XI wieku (M. Florek, A. Zakościelna 2005, s. 131–133).

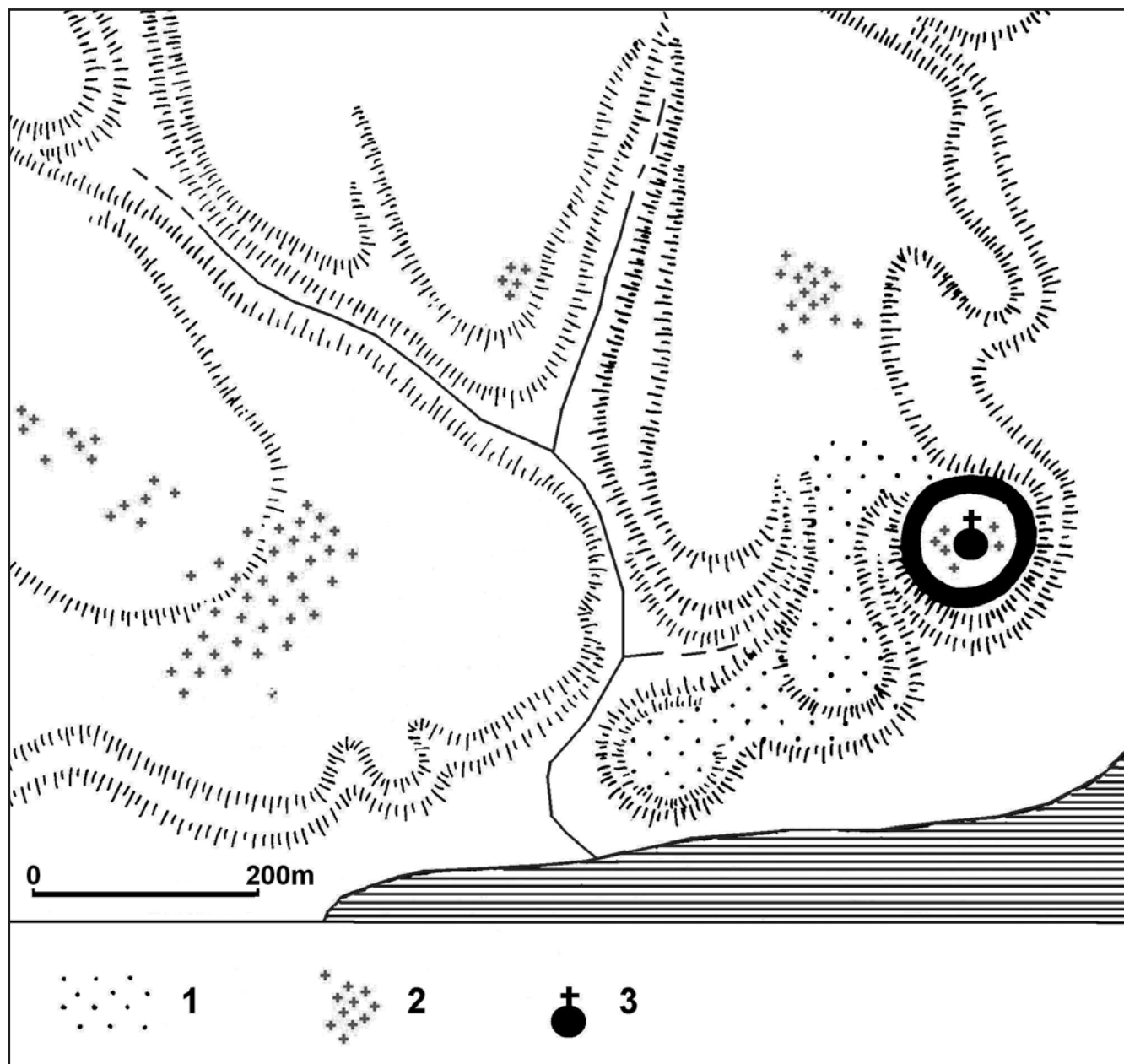
Wyniki dotychczasowych badań wskazują, że cmentarz, jaki znajdował się po obu stronach Wąwozu Królowej Jadwigi (wówczas jeszcze nie istniejącego), w środkowej partii Wzgórza Staromiejskiego, powstał zapewne pod koniec wieku X i był użytkowany przynajmniej do końca XI wieku bądź nawet jeszcze w początkach wieku XII, chociaż sporadycznie zmarłych chowano na nim również później, jak świadczą odkryte pojedyncze pochówki późnośredniowieczne (por. J. Gąsowski 1969, s. 433–434). Jego wielkość można szacować na około 1,6–1,8 ha. Biorąc pod uwagę, że zbadana przez J. Żurowskiego część cmentarza miała powierzchnię ok. 0,2 ha i odkryto na niej 173 groby, to – przy uwzględnieniu nierównomiernego ich rozmieszczenia (najliczniej występowały one w części północno-wschodniej cmentarza) – liczbę pochowanych na nim zmarłych można szacować na ok. 1000–1200 osób. Przyjmując, że cmentarz był użytkowany ok. 150 lat, chowano na nim zatem przeciętnie 6–7 osób rocznie. Wydaje się to potwierdzać hipotezę, że cmentarz ten nie służył całej ludności Sandomierza, lecz jedynie mieszkańcom położonej w sąsiedztwie osady, ta zaś w takiej sytuacji nie mogła być zbyt ludna.

Ostatnim znanym nieprzykościelnym (typu rządowego) cmentarzem, funkcjonującym w XI wieku na terenie wcze-

śnośredniowiecznej aglomeracji sandomierskiej, jest cmentarz odkryty na krawędzi skarpy wiślanej, na terenie Kamienia Plebańskiego (Kamień Plebański, stan. 7), od średniowiecza stanowiącego przedmieście Sandomierza. W trakcie badań archeologicznych, przeprowadzonych w 1986 roku⁴, odkrytych zostało tutaj 13 grobów szkieletowych – mężczyzn, kobiet i dzieci, zorientowanych wzdłuż osi wschód – zachód lub południowy wschód – północny zachód. Zmarłych złożono w pozycji wyprostowanej, z rękoma ułożonymi wzdłuż ciała, z głowami od strony wschodniej (mężczyźni) bądź zachodniej (kobiety). Pięć grobów zawierało wyposażenie w postaci noży żelaznych i ozdób: paciorków szklanych, lirowatej sprzączki z brązu i bliżej nieokreślonej ozdoby z żelaza. Ponadto w warstwie ornej znaleziono posrebrzany brązowy kabłączek skroniowy, zapewne pochodzący z kolejnego zniszczonego grobu. Cmentarz ten, na podstawie chronologii znalezionych w grobach zabytków, a także cech rytuału pogrzebowego, takich jak ścisłe przestrzeganie kierunku orientacji zmarłych w zależności od płci, stosunkowo bogate wyposażenie, może być datowany na koniec X i początek XI wieku. Jest to więc jeden ze starszych cmentarzy rządowych na terenie późniejszego Sandomierza.

Odkryte jesienią 2010 roku i wiosną 2011 roku u zbiegu ulicy Staromiejskiej i Wąwozu Królowej Jadwigi groby z XI – pierwszej połowy XII wieku usytuowane są mniej więcej w połowie odległości między znanym z odkryć przypadkowych cmentarzem na stanowisku Sandomierz 45, z którego znamy opisany wyżej pochówek, zawierający w wyposażeniu drewniane wiaderko z okuciami i nóż, a cmentarzem usytuowanym w środkowej partii Wzgórza Staromiejskiego, po obu stronach Wąwozu Królowej Jadwigi, badanym w okresie międzywojennym przez J. Żurowskiego (ryc. 7: 5). Możemy je, a także pochówki znane z wcześniejszych odkryć przypadkowych w sąsiedztwie plebani oraz na wschód od kościoła św. Pawła, na stokach wąwozu Piszczele, o których wspomina m.in. Aleksander Gardawski (1955, s. 96), traktować jako pozostałość kolejnego, trzeciego już na Wzgórzu Staromiejskim, cmentarza nieprzykościelnego (rządowego) z XI – początków XII wieku. Jeśli jednak weźmiemy pod uwagę wzajemną bliskość tych trzech cmentarzy, to, że wszystkie były użytkowane w tym samym czasie, a jednocześnie, że wszystkie znane są wyłącznie z odkryć przypadkowych i badań ratowniczych, w związku z czym żaden z nich nie ma jednoznacznie określonego zasięgu przestrzennego, zaś teren między nimi jest nierozpoznany pod względem archeologicznym, należy się zastanowić, czy w rzeczywistości nie mamy tu do czynienia z jedną wielką nekropolią obejmującą środkową i najwyższą partię Wzgórza Staromiejskiego, z grobami rozmieszczonymi w kilku różnej wielkości skupiskach (odpowiadających w części temu, co dotychczas uważano za odrębne cmentarze), rozdzielonych strefami pozbawionymi pochówków, bądź przynajmniej takimi, gdzie występują one mniej licznie. Dopiero z czasem, w wieku XII i początkach XIII wieku, wraz z rozwojem Sandomierza i powstawaniem kolejnych kościołów, a przy nich odrębnych cmentarzy przykościelnych, na których zaczęto chować zmarłych, tereny dotychczasowej strefy cmentarnej (trzech cmentarzy nieprzykościelnych na Wzgórzu Staromiejskim) zostały objęte zabudową. Tu też nastąpiła ok. 1226 roku pierwsza lokacja gminy miejskiej

⁴ Badania prowadził Józef Ścibior z Muzeum Okręgowego w Sandomierzu. Ich wyniki dotychczas nie zostały opublikowane.

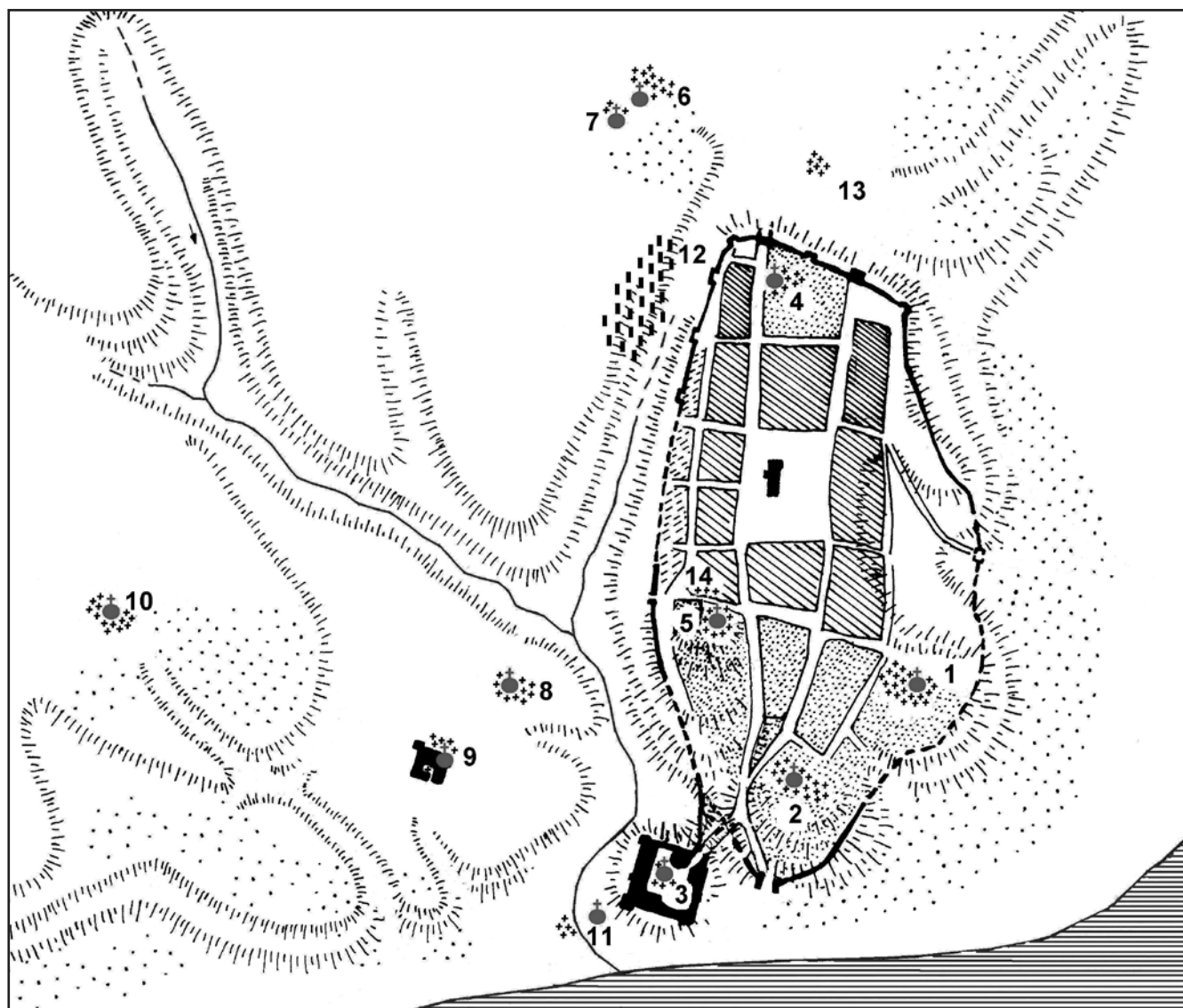
Ryc. 8. Topografia Sandomierza w końcu XI wieku. Oznaczenia: 1 – tereny zajęte przez zabudowę; 2 – cmentarze; 3 – gród z kościołem św. Piotra (rys. M. Florek)

Abb. 8. Topografie von Sandomierz am Ende des 11. Jhs. Bezeichnungen: 1 – bebautes Gebiet; 2 – Gräberfelder; 3 – Burg mit der St. Peter Kirche (Zeichn. M. Florek)

Sandomierza. Była by to więc sytuacja podobna do tej, jaką stwierdzono w Krakowie (por. K. Radwański 2007) i Wrocławiu (por. K. Wachowski 2010), gdzie miasta lokacyjne powstały w miejscach starszych wielkich cmentarzy rządowych. Z kolei, jeśli chodzi o usytuowanie cmentarzy względem terenów zamieszkałych, analogię wydaje się stanowić Przemyśl, w którym do końca XI wieku cmentarze rządowe (a właściwie jeden wielki cmentarz z grobami rozmieszczonymi w kilku skupiskach), znajdowały się po przeciwnej stronie Sanu niż gród, podgrodzie i towarzyszące im osady otwarte (por. M. Florek 2010b, s. 120–121; 2011c). W Sandomierzu rolę takiej granicy, jak San w Przemyślu, oddzielającej najintensywniej zasiedlone jego części, a więc gród, podgrodzia i osadę targową na Wzgórzach Gostomianum, Katedralnym, Zamkowym i południowej części Wzgórz Miejskiego od wielkiej nekropolii na

Wzgórz Staromiejskim (bądź też trzech położonych obok siebie mniejszych cmentarzy) i cmentarza na Wzgórz Reformackim (Sandomierz, stan. 40), spełniały wąwozy Podwale i Piszczel. Inny wąwóz, obecnie nie istniejący, zasypyany jeszcze w średniowieczu po relokacji miasta i jego rozmieszczeniu w 1286 roku, oddzielał cmentarz na obecnym Małym Rynku od terenów zajętych przez gród i podgrodzia.

W świetle powyższych obserwacji wydaje się, że w wieku XI na terenie ówczesnej aglomeracji sandomierskiej możemy wyróżnić dwie odrębne funkcjonalnie części: mieszkalną, w skład której wchodziły gród, podgrodzia i osada targowa, usytuowane na cyplach (wzgórzach) partii krawędziowej Wyżyny Sandomierskiej, i położoną na zewnątrz niej, oddzieloną wąwozami część cmentarną, w skład której wchodziły cmentarze nie przykościelne na Małym Rynku, Wzgórz Reformac-

Ryc. 9. Cmentarze na terenie Sandomierza w późnym średniowieczu i okresie staropolskim (XIV–XVIII w.). 1 – cmentarz parafialny przy kościele św. Piotra; 2 – cmentarz przy kolegiacie NMP; 3 – cmentarz przy kościele św. Mikołaja; 4 – cmentarz przy kościele św. Ducha; 5 – cmentarz przy kościele św. Marii Magdaleny; 6 – cmentarz przy kościele św. Wojciecha; 7 – cmentarz przy kościele św. Józefa; 8 – cmentarz przy kościele św. Jana; 9 – cmentarz przy kościele św. Jakuba; 10 – cmentarz parafialny przy kościele św. Pawła; 11 – cmentarz przy kościele św. Hieronima; 12 – cmentarz żydowski; 13 – cmentarz skazańców, 14 – groby na tyłach kamienicy Pl. Poniatowskiego 1 (z wojny 1809 roku ?) (rys. M. Florek)

Abb. 9. Gräberfelder im Spätmittelalter und in der altpolnischen Zeit in Sandomierz (14.–18. Jh.). 1 – Pfarrfriedhof an der St. Peter Kirche; 2 – Friedhof an der Stiftskirche der Heiligen Jungfrau Maria; 3 – Friedhof an der St. Nikolaus Kirche; 4 – Friedhof an der Heilig Geist Kirche; 5 – Friedhof an der St. Maria Magdalena Kirche; 6 – Friedhof an der St. Adalbert Kirche; 7 – Friedhof an der St. Joseph Kirche; 8 – Friedhof an der St. Johannes Kirche; 9 – Friedhof an der St. Jacob Kirche; 10 – Pfarrfriedhof an der St. Pauli Kirche; 11 – Friedhof an der St. Hieronymus Kirche; 12 – Jüdischer Friedhof; 13 – Friedhof der Verurteilten; 14 – Gräber hinter dem Wohnhaus in der Straße ul. Poniatowskiego 1 (aus dem Krieg 1809 ?) (Zeichn. M. Florek)

kim i Wzgórzu Staromiejskim (ryc. 8)⁵. W przypadku tego ostatniego Wzgórza możemy mówić wręcz o istnieniu rozległej strefy cmentarnej, z grobami rozmieszczonymi w kilku skupiskach, których pozostałością są znane z badań archeologicznych trzy blisko siebie położone cmentarze: na jego kulminacji (na północny-zachód od kościoła św. Pawła), w środkowej partii, po obu stronach Wąwozu Królowej Jadwigi, w rejonie Domu Księży Emerytów i Liceum Katolickiego, i obecnie od-

kryty, u zbiegu ulicy Staromiejskiej i Wąwozu Królowej Jadwigi. Sytuacja ta uległa zmianie w ciągu drugiej połowy wieku XII i w początkach wieku XIII wraz z budową kolejnych kościołów, przy których powstawały cmentarze przykościelne. Wtedy dotychczasowe nekropole przestały być użytkowane, a ich tereny zostały objęte zabudową. Zanił w ten sposób podział na część zamieszkałą i usytuowaną na jej obrzeżach część cmentarną, a cmentarze przykościelne stanowiły, aż do rozpoczęcia ich likwidacji w końcu wieku XVIII i pierwszej połowie wieku XIX, już tylko niewielkie enklawy w obrębie terenów zabudowanych (ryc. 9).

⁵ Pomijamy tu usytuowany na peryferiach XI-wiecznej aglomeracji cmentarz w Kamieniu Plebańskim, stan. 7, którego relacje przestrzenne z pozostałymi częściami Sandomierza nie są jasne.

WYKAZ CYTOWANEJ LITERATURY

- Bajka M.
2010 *Kolejny grób kultury złockiej z Sandomierza*, „Zeszyty Sandomierskie”, nr 30, s. 2–8.
- 2011a *Sprawozdanie z badań ratowniczych i nadzoru archeologicznego nad pracami ziemnymi na ulicy Staromiejskiej 9 w Sandomierzu (stanowisko 7) w dniach 28.10–02.11.2010 i 24.03–31.03.2011*; mps w archiwum Delegatury w Sandomierzu WUOZ w Kielcach.
- 2011b *Odkrycie grobów na ulicy Staromiejskiej w Sandomierzu*, „Zeszyty Sandomierskie”, nr 31, s. 60–61.
- Bajka M., Jączek A., Jączek M.
2010 *Sprawozdanie z ratowniczych badań wykopaliskowych przeprowadzonych w Sandomierzu, st. 7 (AZP 89-73/2), działki 722/1, 1395 przy ul. Staromiejskiej, związanych z budową budynku mieszkalnego*; mps w archiwum Delegatury w Sandomierzu WUOZ w Kielcach.
- Buko A.
1981 *Wczesnośredniowieczna ceramika Sandomierska*, Wrocław.
- 1993 *Wzgórze Miejskie*, [w:] Tabaczyński S. (red.), *Sandomierz. Badania 1969–1973*, t. 1, Warszawa, s. 306–310.
- 1998 *Początki Sandomierza*, Warszawa.
- Buliński M.
1879 *Monografia miasta Sandomierza*, Warszawa.
- Florek M.
1995 *Problem wydzielania i ewidencji stanowisk archeologicznych na terenie miast zabytkowych (na przykładzie Sandomierza)*, „MSROA”, t. 16, s. 165–173.
- 2005 *Sandomierski ośrodek grodowo-miejski w średniowieczu*, Warszawa.
- 2006a *Kolejny cmentarz wczesnośredniowieczny w Sandomierzu?*, „Zeszyty Sandomierskie”, nr 23, s. 65–66.
- 2006b *Wczesnośredniowieczny pochówek szkieletowy z Sandomierza*, „WA”, t. 58, s. 410–412.
- 2007 *Kolejne groby z okresu neolitu i wczesnego średniowiecza na Małym Rynku w Sandomierzu*, „Zeszyty Sandomierskie”, nr 24, s. 48.
- 2010a *Starożytne i średniowieczne cmentarze na terenie parafii pw. Nawrócenia św. Pawła Apostoła w Sandomierzu*, [w:] Sławiński P. (red.), *Cmentarz świętopawelski w Sandomierzu*, Sandomierz, s. 61–82.
- 2010b *Węgrzy w Przemysłu. Historia alternatywna*, [w:] Podgórska-Czopek J. (red.), *Variae Sententiae. Księga Jubileuszowa Działu Archeologii Muzeum Okręgowego w Rzeszowie*, Rzeszów, s. 101–129.
- 2011a *Najstarsze cmentarze średniowiecznego Sandomierza*, „Zeszyty Sandomierskie”, nr 32, s. 24–32.
- 2011b *Średniowieczne i nowożytnie cmentarze Sandomierza (od początku XI do końca XVIII wieku)*, „Pamiętnik Sandomierski”, t. 4 (w druku).
- 2011c *Węgrzy w Przemysłu. Historia Alternatywna*, [w:] Gancarski J. (red.), *Transkarpackie kontakty kulturowe w okresie lateńskim, rzymskim i wczesnym średniowieczu*, Krosno (w druku).
- Florek M., Zakościelna A.
2005 *Badania ratownicze stanowisk pradziejowych i wczesnośredniowiecznych na terenie Sandomierza w latach 2002–2004*, „APS”, t. 7, s. 132–137.
- Gardawski A.
1955 *Z badań powierzchniowych na terenie miasta Sandomierza*, „WA”, t. 23, z. 1, 1955, s. 92–96.
- Gąssowska E.
1962 *Nowe odkrycia grobów kultury ceramiki sznurowej w pow. Sandomierz*, „WA”, t. 28, s. 88–90.
- Gąssowski J.
1967 *Początki Sandomierza w świetle badań archeologicznych (do XIII wieku)*, [w:] Wąsowicz T., Pazdur J. (red.), *Studia Sandomierskie. Materiały do dziejów miasta Sandomierza i regionu sandomierskiego*, Łódź, s. 181–240.
- 1969 *Materiały do osadnictwa wczesnośredniowiecznego Sandomierszczyzny*, „Materiały Wczesnośredniowieczne”, t. 6, s. 303–473.
- Jączek A.
2011 *Badania archeologiczne na Wzgórzu Staromiejskim w Sandomierzu w 2010 roku*, „Zeszyty Sandomierskie”, nr 31, s. 58–60.
- Kóčka-Krenz H.
1972 *Esowate kabłączki skroniowe z terenów Polski północno-zachodniej*, „FAP”, t. 22, s. 97–143.
- 1993 *Biżuteria północno-zachodnio-słowiańska we wczesnym średniowieczu*, Poznań.
- Musianowicz K.
1949 *Kabłączki skroniowe – próba typologii i chronologii*, „Światowit”, t. 20, s. 115–232.
- Radwański K.
2007 *Kraków przedlokacyjny*, [w:] Noga Z. (red.), *Atlas historyczny miast polskich*, t. 5, Małopolska, z. 1, Kraków, s. 5–8, plan nr 4.3.
- Sławiński P.
2010 *Cmentarz świętopawelski w Sandomierzu*, [w:] Sławiński P. (red.), *Cmentarz świętopawelski w Sandomierzu*, Sandomierz, s. 83–121.
- Tabaczyński S., Buko A.
1981 *Sandomierz. Starożytność. Wczesne średniowiecze*, Rzeszów.
- Wachowski K.
2010 *Średniowieczne i nowożytnie nekropole Wrocławia*, Wrocław.

Neue Daten für die Untersuchung der frühmittelalterlichen Gräberfelder in Sandomierz

Zusammenfassung

Auf dem Grundstück in der Straße – ul. Staromiejska in Sandomierz legte man zufällig 3 Skelettgräber (zwei Frauen- und ein Männergrab) frei. Das Frauengrab enthielt zwei Schläfenringe aus der versilberten Bronze und ein Messer. In einem von den Männergräbern wurde dagegen eine Grube entdeckt, in deren Verfüllung man die aus der Zeit zwischen der Hälfte des 12. und dem Ende des 13. Jhs stammende Keramik fand. Diese Tatsache lässt die freigelegten Gräber in das 11. und eventuell die erste Hälfte des 12. Jhs. datieren.

Bisher nahm man an, dass es im 11. Jh im Bereich des frühmittelalterlichen städtischen Komplexes von Sandomierz 5 nicht kirchliche Reihengräberfelder gab, die von den Einwohnern verschiedener Stadteile genutzt wurden. Das sind die Gräberfelder in der Nähe des heutigen Kleinen Marktplatzes (Mały Rynek), auf dem Hügel „Wzgórze Reformackie“, und an der Kreuzung zweier Schluchten – „Piszczele“ und „Podwale“; im Mittelteil des Hügels „Wzgórze Staromiejskie“, zu beiden Seiten der Schlucht „Wąwóz Królowej Jadwigi“; auf der Kulmination des Hügels „Wzgórze Staromiejskie“, hinter der St. Paul Kirche, im Bereich des heutigen Stadtviertels „Kamień Plebański“. Die heutzutage freigelegten Gräber kann man für den Beweis halten, dass es im 11. Jh. in Sandomierz ein zweites nicht kirchliches Gräberfeld gab, oder man soll, wegen der

unmittelbaren Nähe beider Gräberfelder, dieses Gebiet als ein großes Gräberfeld (eine Gräberfeldzone) behandeln mit ein paar, verschieden großen, durch bestattungsfreie Zonen geteilten Gräberkonzentrationen.

Wenn man die Verteilung der nicht kirchlichen Gräberfelder und der Siedlungsgebiete in Betracht zieht, hat man den Anschein, dass man im 11. Jh in Sandomierz zwei getrennte Viertel unterscheiden kann: das Wohnviertel mit der Burg, der Vorburg und der Handelssiedlung, das auf den Landzungen (Hügeln) der Randzone der Sandomierz-Hügellandes lokalisiert war und das auf der Außenseite des Hügellandes lokalisierte und vom Hügelland durch Schluchten abgegrenzte Gräberfeldviertel, das die nichtkirchlichen Reihengräberfelder umfasste. Diese Situation änderte sich im Laufe der zweiten Hälfte des 12. Jhs. und zu Beginn des 13. Jhs, infolge der Errichtung weiterer Kirchen, neben denen man die Gräberfelder anlegte. Das verursachte, dass die nicht kirchlichen Nekropolen nicht mehr benutzt, und diese Gebiete anders bewirtschaftet wurden. Auf diese Weise verschwand die Einteilung in das Wohn- und das an seinem Rande lokalisierte Gräberfeldviertel, und die kirchlichen Gräberfelder bildeten nur kleine Zonen im Bereich der bebauten Gebiete.

